

ZASADA OBYWATELSTWA W PRAWIE PRYWATNYM MIĘDZYNARODOWYM

ZAGADNIENIA PODSTAWOWE

Mateusz Pilich

MONOGRAFIE LEX

LEX

a Wolters Kluwer business

ZASADA OBYWATELSTWA W PRAWIE PRYWATNYM MIĘDZYNARODOWYM

ZAGADNIENIA PODSTAWOWE

Mateusz Pilich

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

LEX

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2015

Stan prawny na 31 sierpnia 2014 r.

Wydawca
Agata Jędrasik

Redaktor prowadzący
Joanna Maż

Opracowanie redakcyjne
Dagmara Wachna

Łamanie
Wolters Kluwer

Układ typograficzny
Marta Baranowska

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by
Wolters Kluwer SA, 2015

ISBN 978-83-264-3500-3

ISSN 1897-4392

Wydane przez:
Wolters Kluwer SA

Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 22 535 82 00, fax 22 535 81 35
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Pamięci mojej Babci
- Heleny Urszuli Lisieckiej
pracę tę poświęcam

Spis treści

Wykaz skrótów / 11

Wstęp / 19

Rozdział 1

Kształtowanie się łącznika obywatelstwa w prawie kolizyjnym / 27

- 1.1. Zasada personalności prawa w epoce antyku i średniowiecza / 27
- 1.2. Obywatelstwo w epoce nowożytnej kodyfikacji prawa cywilnego / 37
 - 1.2.1. Geneza europejskiej idei obywatelstwa i jej wpływ na prawo prywatne / 37
 - 1.2.2. Francuski kodeks cywilny / 42
 - 1.2.3. Austriacki kodeks cywilny / 46
 - 1.2.4. Zuryski kodeks prawa prywatnego (Privatrechtliches Gesetzbuch) / 49
- 1.3. Stanowiska XIX-wiecznej doktryny prawa kolizyjnego / 53
 - 1.3.1. Friedrich Karl von Savigny / 53
 - 1.3.2. Pascuale Stanislao Mancini i nurt personalistyczny w prawie prywatnym międzynarodowym przełomu XIX i XX w. / 56
- 1.4. Dalszy rozwój kolizyjnoprawnej zasady obywatelstwa / 71
 - 1.4.1. Stanowisko Instytutu Prawa Międzynarodowego / 71
 - 1.4.2. Wpływ tzw. nowej szkoły włoskiej na wczesną krajową i międzynarodową kodyfikację prawa kolizyjnego / 77
 - 1.4.3. Recepcja zasady obywatelstwa w polskim prawie kolizyjnym / 89

Rozdział 2

Prawo kolizyjne wobec krajowych i prawnomiędzynarodowych aspektów instytucji obywatelstwa / 99

- 2.1. Uwagi ogólne o obywatelstwie / 99
- 2.2. Nabycie i utrata statusu obywatela / 115
- 2.3. Wybrane przykłady wpływu międzynarodowej sukcesji państw na obywatelstwo ludności / 133
 - 2.3.1. Obywatelstwo polskie w kontekście skutków II wojny światowej / 133
 - 2.3.2. Obywatelstwo niemieckie w perspektywie włączenia NRD do RFN / 141
 - 2.3.3. Obywatelstwo ludności Hongkongu po cesji na rzecz Chin / 148
- 2.4. Wielopaństwowość oraz zasada efektywności obywatelstwa / 150
- 2.5. Prawo do obywatelstwa. Bezpaństwowcy i uchodźcy / 163
- 2.6. Łącznik obywatelstwa a prawnomiędzynarodowe uznanie państwa / 172

Rozdział 3

Podstawowe problemy zasady obywatelstwa we współczesnym prawie prywatnym międzynarodowym / 178

- 3.1. Łącznik obywatelstwa w ramach ogólnej struktury normy kolizyjnej prawa prywatnego międzynarodowego / 178
- 3.2. Statut personalny. Prawo personalne / 185
- 3.3. Aktualne znaczenie zasady obywatelstwa w prawie kolizyjnym / 190
 - 3.3.1. Systemy kolizyjnoprawne państw europejskich / 190
 - 3.3.2. Prawo prywatne międzynarodowe państw pozaeuropejskich / 207
 - 3.3.3. Konwencje międzynarodowe / 209
 - 3.3.4. Prawo prywatne międzynarodowe Unii Europejskiej (uwagi ogólne) / 224
- 3.4. Łącznik obywatelstwa a inne łączniki personalne / 228
 - 3.4.1. Uwagi wprowadzające / 228
 - 3.4.2. Łącznik zamieszkania / 231
 - 3.4.3. Łącznik zwykłego pobytu / 250
- 3.5. Poszukiwanie optymalnego łącznika dla prawa personalnego osoby fizycznej w prawie kolizyjnym / 264

- 3.5.1. Argumenty dotyczące interesów ogólnych (systemu, obrotu prawnego) / 266
- 3.5.2. Argumenty dotyczące interesów jednostek (stron) / 273
- 3.5.3. Krytyczna ocena teorii „optymalnego” łącznika personalnego / 285

Rozdział 4

Zagadnienia konstrukcyjne norm w systemach kolizyjnoprawnych opartych na zasadzie obywatelstwa / 290

- 4.1. Kolizyjnoprawny łącznik obywatelstwa a jurysdykcja krajowa / 290
- 4.2. Kryterium obywatelstwa jako ogólna przesłanka stosowania norm kolizyjnych / 302
- 4.3. Łączniki norm kolizyjnych oparte na podstawie obywatelstwa / 308
 - 4.3.1. Właściwość *legis patriae* osoby fizycznej / 308
 - 4.3.2. Właściwość wspólnej *legis patriae* stron / 328
- 4.4. Rozwiązanie niektórych problemów wynikających ze wskazania *legis patriae* osoby fizycznej / 340
 - 4.4.1. Uwagi wprowadzające / 340
 - 4.4.2. *Lex patriae* wielopaństwowców / 341
 - 4.4.3. Zastępczy statut personalny osób fizycznych / 369
- 4.5. Czynniki czasu we wskazaniu *legis patriae* osoby fizycznej / 388
 - 4.5.1. Uwagi wprowadzające / 388
 - 4.5.2. Zmiana obowiązujących norm kolizyjnych jako przesłanka zmiany statutu w znaczeniu szerszym / 394
 - 4.5.3. Zmiana statutu w znaczeniu ścisłym / 404
 - 4.5.4. Łącznik obywatelstwa a zjawisko międzynarodowej sukcesji państw / 414
 - 4.5.5. Nieuwzględnienie zmian treści właściwego prawa ojczystego / 419
 - 4.5.6. Uznanie statusu osoby fizycznej na skutek zmiany prawa właściwego („konwalidacja przez zmianę statutu”) / 423

Rozdział 5

Ogólne zagadnienia stosowania norm kolizyjnych systemu opartego na zasadzie obywatelstwa / 430

- 5.1. Ustalenie obywatelstwa na użytek zastosowania normy kolizyjnej / **430**
- 5.2. Metody koordynacji systemów kolizyjnoprawnych w kwestii łączników personalnych / **451**
 - 5.2.1. Odesłanie / **452**
 - 5.2.2. Subiektywne wskazanie prawa właściwego (*professio iuris*) / **462**
- 5.3. Niejednolitość prawa ojczyzstego / **471**
- 5.4. Kwestia wstępna / **484**
- 5.5. Klauzula porządku publicznego / **489**
- 5.6. Obejście prawa / **502**

Zakończenie / **511**

Bibliografia / **521**

Wykaz skrótów

Akty normatywne

- austr. p.p.m.** austriacka ustawa federalna z dnia 15 czerwca 1978 r. o prawie prywatnym międzynarodowym (Bundesgesetz vom 15. Juni 1978 über das Internationale Privatrecht; Österr. Bundesgesetzblatt 1978, cz. 109, nr 304, s. 1729 i n.)
- belg. k.p.p.m.** belgijska ustawa z dnia 16 lipca 2004 r. zawierająca kodeks prawa prywatnego międzynarodowego (Loi du 16 juillet 2004 portant le Code de droit international privé; Moniteur belge 27.7.2004, s. 57344 i n.)
- bułg. k.p.p.m.** bułgarski kodeks prawa prywatnego międzynarodowego (Кодекс на международното частно право; bułg. Dz. Urz. Nr 42 z 17 maja 2005 r. z późn. zm.)
- czes. p.p.m.** czeska ustawa z dnia 25 stycznia 2012 r. o prawie prywatnym międzynarodowym (Zákon č. 91/2012 Sb. ze dne 25. ledna 2012 o mezinárodním právu soukromém)
- EKPC** Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.)

- fr. k.c.** francuski kodeks cywilny z 1804 r. (Code civil des Français, promulgué à Paris de l'Imprimerie de la République, an XII (1804) z późn. zm.)
- hol. p.p.m.** księga 10 kodeksu cywilnego Królestwa Holandii – Prawo prywatne międzynarodowe, dodana ustawą z dnia 19 maja 2011 r. (Wet van 19 mei 2011 tot vaststelling en invoering van Boek 10 (Internationaal privaatrecht) van het Burgerlijk Wetboek; Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden 2011, 272)
- konwencja o obywatelstwie z 1930 r.** konwencja w sprawie pewnych zagadnień dotyczących kolizji ustaw o obywatelstwie, podpisana w Hadze dnia 12 kwietnia 1930 r. (Dz. U. z 1937 r. Nr 47, poz. 361, sprost. Nr 77, poz. 568)
- konwencja o ochronie małoletnich z 1961 r.** konwencja o właściwości organów i prawie właściwym w zakresie ochrony małoletnich, sporządzona w Hadze dnia 5 października 1961 r. (Dz. U. z 1995 r. Nr 106, poz. 519)
- konwencja testamentowa z 1961 r.** konwencja dotycząca kolizji praw w przedmiocie formy rozporządzeń testamentowych, sporządzona w Hadze dnia 5 października 1961 r. (Dz. U. z 1969 r. Nr 34, poz. 284, zał.)
- konwencja o uchodźcach z 1951 r.** konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r. (Dz. U. z 1991 r. Nr 119, poz. 515), uzupełniona Protokołem dotyczącym statusu uchodźców, sporządzonym w Nowym Jorku dnia 31 stycznia 1967 r. (Dz. U. z 1991 r. Nr 119, poz. 517)
- k.p.a.** ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 267 z późn. zm.)
- MPPOiP** Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, otwarty do podpisu w Nowym

- Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167, zał.)
- niem. u.w.k.c.** niemiecka ustawa wprowadzająca kodeks cywilny z dnia 18 sierpnia 1898 r. (Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche vom 18. August 1896; Reichsgesetzblatt Nr 21, s. 604 z późn. zm.)
- p.p.m. 1926** ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. o prawie własciwym dla stosunków prywatnych międzynarodowych (Prawo prywatne międzynarodowe) (Dz. U. Nr 101, poz. 581 z późn. zm.)
- p.p.m. 1965** ustawa z dnia 12 listopada 1965 r. – Prawo prywatne międzynarodowe (Dz. U. Nr 46, poz. 290 z późn. zm.)
- p.p.m.** ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. – Prawo prywatne międzynarodowe (Dz. U. Nr 80, poz. 432)
- protokół alimentacyjny z 2007 r.** protokół haski o prawie własciwym dla zobowiązań alimentacyjnych (Dz. Urz. UE L 331 z 16.12.2009, s. 19)
- pr. weksl.** ustawa z dnia 28 kwietnia 1936 r. – Prawo wekslowe (Dz. U. Nr 37, poz. 282 z późn. zm.)
- p.u.s.p.** ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 427 z późn. zm.)
- rozporządzenie w sprawie czynności sądów** rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 stycznia 2002 r. w sprawie szczegółowych czynności sądów w sprawach z zakresu międzynarodowego postępowania cywilnego oraz karnego w stosunkach międzynarodowych (Dz. U. Nr 17, poz. 164 z późn. zm.)
- rum. k.c.** rumuński kodeks cywilny – ustawa nr 287 z dnia 17 lipca 2009 r. (Legea Nr. 287/2009 privind Codul civil; Monitorul Oficial al României I 505/2011)
- Rzym I** rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 593/2008 z dnia 17 czerwca

- 2008 r. w sprawie prawa właściwego dla zobowiązań umownych (Rzym I) (Dz. Urz. UE L 177 z 04.07.2008, s. 6)
- szwajc. p.p.m.** szwajcarska ustawa związkowa z dnia 18 grudnia 1987 r. o prawie prywatnym międzynarodowym (Loi fédérale sur le droit international privé/Bundesgesetz über das Internationale Privatrecht; Amtliche Sammlung des Bundesrechts 1988, s. 1776)
- TFUE** Traktat o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz. U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/2 z późn. zm.)
- u.d.p.** ustawa z dnia 13 lipca 2006 r. o dokumentach paszportowych (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 268 z późn. zm.)
- u.o.p. 1920** ustawa z dnia 20 stycznia 1920 r. o obywatelstwie Państwa Polskiego (Dz. U. Nr 7, poz. 44 z późn. zm.)
- u.o.p. 1951** ustawa z dnia 8 stycznia 1951 r. o obywatelstwie polskim (Dz. U. Nr 4, poz. 25)
- u.o.p. 1962** ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o obywatelstwie polskim (tekst pierwotny: Dz. U. z 1962 r. Nr 10, poz. 49; tekst jedn.: Dz. U. z 2000 r. Nr 28, poz. 353 z późn. zm.)
- u.o.p.** ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 161 z późn. zm.)
- u.u.c.o.** ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 680 z późn. zm.)
- wł. p.p.m.** ustawa nr 218 z dnia 31 maja 1995 r. o reformie systemu włoskiego prawa prywatnego międzynarodowego (Legge 31 maggio 1995, no 218 – Riforma del sistema italiano di diritto internazionale privato; Gazzetta Ufficiale no 128

z 3.6.1995, Supplemento Ordinario no 68,
z późn. zm.)

Czasopisma i wydawnictwa promulgacyjne

AIDI	Annuaire de l'Institut de droit international
AFDI	Annuaire français de droit international
AJCL	American Journal of Comparative Law
AJIL	American Journal of International Law
BGHZ	Entscheidungen des Bundesgerichtshofs in Zivilsachen (niemieckie Orzecznictwo Cywilne Trybunału Federalnego RFN)
Biul. SN	Biuletyn Sądu Najwyższego
BVerfGE	Entscheidungssammlung des Bundesverfas- sungsgerichts (niemiecki Zbiór Urzędowy Orzecznictwa Federalnego Sądu Konstytucyj- nego RFN)
ECR	European Courts' Reports (Zbiór Orzeczeń ETS i SPI)
ICJ Rep.	International Court of Justice: Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders
ICQL	International and Comparative Law Quarterly (w latach 1947–1951 ukazywał się jako Interna- tional Law Quarterly)
IPRax	Praxis des internationalen Privat- und Verfah- rensrechts
IPRspr.	Die deutsche Rechtsprechung auf dem Gebiete des internationalen Privatrechts
JDI	Journal du droit international
KPP	Kwartalnik Prawa Prywatnego
NJW	Neue Juristische Wochenschrift
NJW-RR	Neue Juristische Wochenschrift – Rechtspre- chungs-Report

NP	Nowe Prawo
ONSAiWSA	Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego i Wojewódzkich Sądów Administracyjnych
OSA	Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSNC	Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Cywilna
OSN(C)	Orzeczenia Sądu Najwyższego – Zbiór Urzędowy (Izby Cywilne) – wydanie przedwojenne
OSNC-ZD	Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Cywilna. Zbiór Dodatkowy
OTK-A	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – zbiór urzędowy, seria A
PiP	Państwo i Prawo
PPPM	Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego
Rabelsz	Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
RCADI	Recueil des cours de l'Académie de droit international/Collected Courses of the Academy of International Law
RCDIP	Revue critique de droit international privé (do 1933 r. Revue de droit international privé)
RPEiS	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SC	Studia Cywilistyczne
SE	Studia Europejskie
SP	Studia Prawnicze
StAZ	Das Standesamt
YPIL	Yearbook of Private International Law
ZOTSiSPI	Zbiór Orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości i Sądu Pierwszej Instancji (UE)

Inne

AG	Amtsgericht (niemiecki Sąd Rejonowy)
al.	<i>alinea</i>
BG	Bundesgericht (szwajcarski Sąd Związkowy)
BGH	Bundesgerichtshof (niemiecki Trybunał Federalny)
c.	fr. <i>contre</i> (przeciwko)
ETPC	Europejski Trybunał Praw Człowieka (fr. Cour européenne des droits de l'homme)
ETS	Europejski Trybunał Sprawiedliwości (obecna nazwa oficjalna: Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej, TSUE)
EWG	Europejska Wspólnota Gospodarcza (obecnie zob. UE)
ggn	niem. <i>gegen</i> (przeciwko)
HKPPM	Haska Konferencja Prawa Prywatnego Międzynarodowego (ang. Hague Conference on Private International Law; fr. Conférence de la Haye de droit international privé)
KG	Kammergericht (niemiecki Sąd Kameralny – tradycyjna nazwa OLG w Berlinie)
MKSC	Międzynarodowa Komisja Stanu Cywilnego (ang. International Commission on Civil Status; fr. Commission Internationale de l'État Civil)
MTS	Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości (ang. International Court of Justice; fr. Cour international de justice)
OGH	Oberster Gerichtshof (austriacki Trybunał Najwyższy)
OLG	Oberlandesgericht (niemiecki Wyższy Sąd Krajowy)
RE	Rada Europy

RG	Reichsgericht (niemiecki Sąd Rzeszy)
SN	Sąd Najwyższy
SPI	Sąd Pierwszej Instancji (UE)
TK	Trybunał Konstytucyjny
UE	Unia Europejska
WE	Wspólnota Europejska (obecnie Unia Europejska)

Wstęp

Niniejsza monografia została poświęcona zasadzie obywatelstwa w prawie prywatnym międzynarodowym. Niewiele zagadnień prawnych można uznać za równie ważne. Chodzi wszak o jedno z fundamentalnych pojęć, które wyznaczają zakres obowiązywania prawa w nowoczesnym państwie narodowym, jako że to ostatnie nie tylko obowiązuje na oznaczonym terytorium, lecz także jest adresowane do ludności danego państwa. Pierwsza z tych zasad może być określona mianem „terytorialnej”, drugą nazwiemy zaś „personalną”. Dzieje prawa prywatnego międzynarodowego, a nawet prawa w ogóle, są areną ich stałych zmagania; pomimo dość oczywistej przewagi pierwszej z nich, żadna nie może być postrzegana jako jedyna. Gdyby było inaczej, to treść prawa prywatnego międzynarodowego w znaczeniu ścisłym – tzw. prawa kolizyjnego – można by ograniczyć tylko do bardzo prostej normy, nakazującej rozpoznawanie przez sądy w każdym państwie wszystkich spraw cywilnych wyłącznie na podstawie własnego prawa materialnego (*lex fori*)¹. Pogodzenie obu wspomnianych reguł ze względu na interes publiczny oraz interesy jednostek wymaga umiejętnego doboru łączników, wyrażających najściślejszy związek systemu prawnego z takim lub innym systemem prawnym. Obywatelstwo zajmuje pośród nich miejsce szczególnie eksponowane. Wyjaśnienie przyczyn i konsekwencji tego faktu jest jednym z celów dalszych rozważań.

W tytule rozprawy nie figuruje słowo „łącznik”, lecz „zasada”. Takie sformułowanie tematu jest motywowane kilkoma względami. Po pierwsze, „zasada” oznacza więcej niż „łącznik” – to pierwsze wyrażenie wskazuje na istnienie reguły decydującej o rozstrzygnięciu w sposób stały i powtarzalny o prawie właściwym dla całej klasy stosunków ży-

¹ Szerzej na temat wpływu obu zasad na rozwój prawa prywatnego międzynarodowego zob. D. Girsberger (red.), *Internationales Privatrecht. Allgemeiner Teil*, Basel 2008, s. 333 i n.

ciowych, związanych z osobą fizyczną. Po drugie, użycie terminu „łącznik” byłoby mylące, ponieważ sugerowałoby ograniczenie zakresu rozważań do kwestii konstrukcji niektórych norm kolizyjnych pierwszego stopnia, podczas gdy obywatelstwo jest nie tylko przejawem związków osób i stosunków życiowych z jakimś systemem prawnym, lecz stanowi jedno ze źródeł zjawiska tzw. kolizji praw. Należy je więc potraktować jako swoisty makroproblem prawa prywatnego międzynarodowego, wymagający wyjęcia przed nawias oraz analizy przez pryzmat różnych norm i instytucji prawnych. Po trzecie, posługiwanie się tym pierwszym terminem wydaje się również usprawiedliwione z perspektywy naukowej. Pytanie, czy stosunki z udziałem osoby fizycznej poddać prawu państwa jej pochodzenia (co współcześnie jest wyrażane właśnie przez zasadę obywatelstwa, a w mniejszym stopniu również przez anglosaską koncepcję *domicile of origin*), czy też wskazać raczej na porządek prawny państwa, gdzie jednostka ustanawia swoje faktyczne centrum życiowe (zasada zamieszkania/zwykłego pobytu), wyznacza od niemal dwóch stuleci oś dyskursu doktrynalnego w Europie.

Celem monografii jest ukazanie całości oddziaływań instytucji obywatelstwa na kształt współczesnego prawa kolizyjnego (inaczej: prawa prywatnego międzynarodowego *sensu stricto*), z uwzględnieniem perspektywy prawnohistorycznej, filozoficznoprawnej, prawnoporównawczej, a także dorobku innych nauk prawno-dogmatycznych, przede wszystkim zaś nauki prawa międzynarodowego publicznego. Z oczywistych względów rozważania koncentrują się przede wszystkim na potraktowaniu obywatelstwa jako łącznika kolizyjnoprawnego, co wywołuje szereg kontrowersji oraz problemów, m.in. związanych z ustaleniem, co jest rzeczywistym przedmiotem wskazania kolizyjnoprawnego, a także będących konsekwencją zjawisk bezpieczeństwa, uchodźstwa oraz niesuwerenności lub odmowy uznania suwerenności terytoriów posiadających odrębny system prawa prywatnego. Wiele z omawianych w rozprawie problemów było dotychczas bardzo słabo (by nie powiedzieć wcale) zbadanych przez polską doktrynę prawa prywatnego międzynarodowego. Potrzeba ich systematycznej analizy jest tym bardziej doniosła, że niezwykle rozwój źródeł międzynarodowego i europejskiego prawa kolizyjnego na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat ponownie wywołał spór o „optymalny” łącznik personalny. W związku z tym zasadnicza część książki poświęcona zostanie weryfikacji hipotezy, zgodnie z którą zasada obywatelstwa nie odpowiada potrzebom współczesnego, międzynarodowego obrotu cywilnoprawne-

go i zapewne zostanie stopniowo zastąpiona zasadą domicyliu (zwykłego pobytu).

Pomimo oczywistości tego stwierdzenia, dla porządku wypadu zaznaczyć, że praca porusza zagadnienia prawa międzynarodowego publicznego oraz publicznoprawnych norm krajowych (przede wszystkim prawa o obywatelstwie) jedynie w takim zakresie, w jakim jest to niezbędne dla naświetlenia zasadniczych problemów badawczych. Szersza wypowiedź na temat instytucji obywatelstwa w świetle norm odrębnych dyscyplin prawno-dogmatycznych zdecydowanie wykraczałaby poza ramy tematyczne tego opracowania.

Główna część książki składa się z pięciu rozdziałów. Rozdział 1 obejmuje zagadnienia wprowadzające. Kolizyjna zasada pochodzenia osoby fizycznej została w nim ukazana w kontinuum historycznym. Przeprowadzone badania dowiodły, że *lex originis*, której manifestacją jest zasada obywatelstwa, należy do najstarszych przejawów kolizjonistycznej myśli prawnej, sięgając korzeniami antycznej zasady tzw. osobowości prawa. Wywarła ona decydujący wpływ na dorobek dawnej szkoły statutowej, której przedstawiciele chętnie posługiwali się pojęciem statutów osobowych (*statuta personalia*); ślady tej koncepcji są dobrze widoczne w art. 3 al. 3 fr. k.c., gdzie przewidziano poddanie „stanu i zdolności” Francuzów prawu francuskiemu. Kodyfikacja francuska stała się inspiracją dla twórcy kolizyjnoprawnej zasady obywatelstwa – Pascuale Stanislao Manciniego. Dorobek tzw. szkoły personalistycznej prawa prywatnego międzynarodowego, której reprezentanci kontynuowali myśl wielkiego Włocha, wyjątkowo silnie oddziałal na rozwój kolizjonistyki w Europie kontynentalnej, w tym również na doktrynę i ustawodawstwo II Rzeczypospolitej, na innych kontynentach przejawy przywiązania do zasady obywatelstwa okazały się natomiast znacznie słabsze.

Rozdział 2 stanowi próbę ukazania punktów styecznych pomiędzy kolizyjnoprawną zasadą obywatelstwa a prawem międzynarodowym publicznym oraz krajowym prawem o obywatelstwie. Przedstawiona tutaj analiza nabycia i utraty obywatelstwa w świetle zjawiska prawnomiędzynarodowej sukcesji państw została opatrzona przykładami najbardziej znaczących dwudziestowiecznych przemian obywatelstwa w europejskiej i pozaeuropejskiej przestrzeni prawnej. Uwagę poświęcono również zjawiskom takim jak wielopaństwowość, bezpieczeństwa, uchodźstwo oraz obywatelstwo tzw. państw nieuznanych.

W rozdziale 3 ukazano znaczenie omawianej zasady na tle dorobku nauki o budowie norm kolizyjnych prawa prywatnego międzynarodowego. Obywatelstwo jest w nich potraktowane jako jeden z elementów potencjalnie służących zlokalizowaniu stosunku życiowego w ramach określonego systemu prawa krajowego. Przybliżone zostały w związku z tym pojęcia statutu personalnego oraz prawa personalnego. Dokonano również weryfikacji dominującej w dyskursie naukowym tezy, iż systemy kolizyjne państw europejskich sprzyjają zasadzie obywatelstwa; przy tej okazji przesledzono również też jej znaczenie w normach konwencyjnych oraz w rozporządzeniach europejskich. Łącznik obywatelstwa konkuruje z dwoma innymi łącznikami personalnymi dla osób fizycznych: zamieszkaniem oraz pobytom zwykłym. Zestawienie tych kryteriów wskazania prawa właściwego służy niektórym autorom za podstawę wnioskowania o potrzebie zachowania lub zmiany dominujących rozwiązań kolizyjnoprawnych. Konieczna wydaje się w związku z tym próba weryfikacji koncepcji tzw. optymalnego łącznika personalnego z punktu widzenia interesu publicznego (państwa, obrotu) oraz prywatnego (jednostek).

Rozdział 4 przybliży zagadnienia konstrukcyjne norm kolizyjnoprawnych opartych na zasadzie obywatelstwa. Rozważania koncentrują się wprawdzie na polskim prawie prywatnym międzynarodowym, jednak uwzględniono również tło prawnoporównawcze, w tym systemy prawne m.in.: Niemiec, Austrii, Francji oraz Włoch. Problematyka oddziaływania obywatelstwa na prawo prywatne międzynarodowe jest rozpatrywana w szerszym spektrum, które obejmuje porównanie norm jurysdykcyjnych i kolizyjnych, z naciskiem na wyjątki dotyczące tzw. paralelności jurysdykcji i prawa właściwego, a także postrzeganie przynależności państwowej stron stosunku życiowego jako tzw. elementu międzynarodowego, przez znaczną część doktryny uznawanego za przesłankę stosowania norm kolizyjnych w ogóle. W sposób systematyczny poddano analizie wskazanie prawa ojczystego przez ustawę i to w różnych wariantach, tj. za pośrednictwem łącznika uwzględniającego obywatelstwo pojedynczej osoby fizycznej oraz obywatelstwo wspólne dwojga osób fizycznych. Wskazanie *legis patriae* w wypadku wielopaństwowców (pluripatrydów) wymaga uzupełnienia dodatkowym kryterium, określanym przez polską ustawę w art. 2 p.p.m.

Jak wykazano, szczegółowe rozwiązania w ustawie polskiej zostały wprawdzie skorelowane z wieloma innymi systemami kolizyjnoprawnymi (m.in. niemieckim oraz włoskim), jednak mogą one budzić spore

wątpliwości z punktu widzenia europejskiego prawa pierwotnego, a także ze względu na wewnętrzną spójność aksjologiczną prawa prywatnego międzynarodowego. Pierwszeństwo łącznika obywatelstwa polskiego daje się bowiem wytłumaczyć jedynie przez pryzmat zasady suwerenności państwa, podczas gdy rozstrzygnięcie zbiegu obywatelstw obcych konkretyzuje zasadę najściślejszego związku, którą można uważać za charakterystyczną dla kolizyjnoprawnej metody regulacji. W braku odmiennych postanowień zasada pierwszeństwa obywatelstwa *fori* nie może znajdować zastosowania na gruncie norm pochodzenia konwencyjnego oraz instrumentów pochodnych prawa europejskiego, które należy wykładać oraz stosować w sposób autonomiczny. Obszerna część rozdziału 4 została poświęcona problematyce prawa personalnego bezpaństwowców i uchodźców, bliżej wyjaśniono sporne w nauce polskiej relacje, jakie zachodzą pomiędzy art. 3 ust. 2 p.p.m. oraz art. 12 ust. 1 konwencji z 1951 r. Naświetlono również wpływ czynnika czasu na wskazanie prawa ojczystego przez łącznik normy kolizyjnej, co jest w doktrynie określane zwięźle jako zmiana statutu.

Ostatni, 5 rozdział rozprawy wytycza ramy odniesień pomiędzy zasadą obywatelstwa a najważniejszymi instytucjami części ogólnej prawa prywatnego międzynarodowego w znaczeniu ścisłym, jak zwłaszcza: odesłanie, subiektywne wskazanie statutu (*professio iuris*), niejednolitość prawa wskazanego, kwestia wstępna, klauzula porządku publicznego oraz obejście prawa. Uwagę poświęcono również zagadnieniu ściśle powiązanemu z domeną procedury cywilnej, jakie stanowi ustalanie łącznika obywatelstwa.

Wnioski wynikające z przeprowadzonej analizy, a także postulaty *de lege ferenda* zostały syntetycznie zaprezentowane w zakończeniu monografii. Nie aspiruje ona do roli kompendium wiedzy na temat prawa kolizyjnego, a nawet kolizyjnoprawnej zasady obywatelstwa. Wypada żywić nadzieję, że zainspiruje w Polsce dyskusję naukową na temat łączników personalnych, która byłaby co najmniej pożądana w dobie europejskiej rekodyfikacji prawa kolizyjnego.

W toku badań przeprowadzonych przy okazji przygotowania pracy wykorzystano podstawowe metody badawcze nauk prawnych. W rozdziale 1 poważną rolę odgrywa metoda historyczno-porównawcza, jak bowiem już zaznaczono, wyjaśnienie omawianych zagadnień nie byłoby możliwe bez analizy dorobku prawnego europejskiej kolizjonistyki XIX i XX w., przede wszystkim zaś tzw. nowej szkoły włoskiej. W dalszej części pracy dominują metody prawnoporównawcza oraz prawnodog-

matyczna. Autor w dobrej wierze dołożył wszelkich starań, aby wykorzystać dostępną literaturę w języku polskim według stanu na koniec sierpnia 2014 r. Większą część powołanej literatury przedmiotu stanowią jednak dzieła obcojęzyczne, przede wszystkim autorów niemieckich, austriackich, francuskich oraz, w mniejszym stopniu, szwajcarskich, włoskich i angielskich. Szczególnie intensywne wykorzystanie piśmiennictwa niemieckiego (m.in. dorobku naukowego Erika Jaymego oraz Heinza-Petera Mansela) usprawiedliwione jest, po pierwsze, bliskością założeń oraz szeregu norm prawnych polskiego i niemieckiego prawa kolizyjnego, po drugie zaś faktem, że doktryna RFN od przeszło stu lat poświęca szczególną uwagę kolizyjnoprawnej zasadzie obywatelstwa, mogąc szczycić się na tym polu badan naukowych godnymi podziwu osiągnięciami, właściwie nieporównywalnymi z dorobkiem doktryny innych państw europejskich.

Powstanie tego dzieła nie byłoby możliwe bez wielkiej pomocy, jaką otrzymałem ze strony wielu osób. W pierwszej kolejności składam podziękowania całej mojej najbliższej rodzinie: żonie Annie, synowi Franciszkowi oraz córce Łucji. Mogę jedynie domyślać się, jak wiele cierpliwości wymagały od nich długie miesiące, spędzone przeze mnie nad literaturą i przed ekranem komputera, a także kilkakrotne zagraniczne wyjazdy naukowe.

Nie mniej wyrazów wdzięczności należy się moim ukochanym Rodzicom: Lidii i Andrzejowi Pilichom, którzy nie tylko nieustannie wspierali mnie podczas pracy, lecz także mobilizowali do jeszcze większego wysiłku. Panu prof. zw. dr. hab. Jerzemu Poczobutowi, pod którego kierunkiem zdobywałem na macierzystym Uniwersytecie Warszawskim swoje szlify w dziedzinie prawa kolizyjnego, dziękuję przede wszystkim za wiele cennych uwag do pierwszej wersji pracy oraz możliwość swobodnej wymiany poglądów na tematy naukowe. Recenzentce wydawniczej pani dr hab. Marii Annie Zachariasiewicz składam moje podziękowanie za uwagi i spostrzeżenia, które pomogły mi podnieść poziom naukowy tej pracy oraz pobudziły mnie do głębszej refleksji nad przedmiotem moich studiów.

Endlich, *least but not last*, danke ich dem ganzen Mitarbeiterkreise des Hamburger Max-Planck Instituts für ausländisches und internationales Privatrecht, und vor allem ihrem Direktor Herrn Prof. Dr. Dr. h.c. mult. Jürgen Basedow, für ihre Gastfreundlichkeit, den Zugang zu der phantastischen Literatursammlung und all die Bereitschaft, die mit

meinen wissenschaftlichen Aufhalten gebundenen Hindernisse
möglichst zu überwinden.

Mateusz Pilich
Warszawa, sierpień 2014 r.

Rozdział 1

Kształtowanie się łącznika obywatelstwa w prawie kolizyjnym

1.1. Zasada personalności prawa w epoce antyku i średniowiecza

Korzenie kolizyjnoprawnej zasady obywatelstwa sięgają mroków bardzo odległej przeszłości. Z odrobiną autoironii można stwierdzić, że jest to typowe dla prawa prywatnego międzynarodowego. W sięganiu do zamierzchłych czasów jest jednak pewna prawidłowość metodologiczna². Trawestując myśl poety: przeszłość – jest to dziś, tylko cokolwiek dalej³. Trudno nie podzielić choćby częściowo stanowiska historycznej szkoły prawa (do której należał sam twórca współczesnej, kontynentalnej kolizjonistyki Friedrich Karl von Savigny⁴), zgodnie z którym kształt współcześnie obowiązującego prawa jest wynikiem długotrwałej ewolucji. Współczesnego kształtu ustawodawstwa nie da się zrozumieć bez refleksji nad tym, co było.

² J.L. Halpérin, *Entre nationalisme juridique et communauté de droit*, Paris 1999, s. 2: „Parmi les caractères originaux du droit international privé, celui qui nous retiendra le plus est son rapport à l'histoire. Comme toute la science juridique, cette discipline se nourrit d'une tradition qui, en Occident, remonte au droit romain (...). Le droit international privé pousse à l'extrême ce tropisme des juristes: la référence historique y occupe une place considérable, pour ne pas dire envahissante. Pratiquement, chaque auteur, qui traite de cette matière, définit ses positions par rapport aux théories antérieures en remontant fréquemment plusieurs siècles en arrière”.

³ C.K. Norwid, *Przeszłość*; por. K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009, s. 13.

⁴ Por. F.K. von Savigny, *System des heutigen römischen Rechts*, t. 8, Berlin 1849, s. 13 i n.

Przekonanie o tym, że należy poszukiwać powiązania sfery stosunków osobistych osoby fizycznej z prawem obowiązującym w jej „naturalnym” środowisku społecznym, w państwie jej pochodzenia, kiełkowało już w starożytności, przybierając postać tzw. zasady osobowości (personalności) prawa⁵. Głosiła ona, że system normatywny obowiązujący w społeczności, do której należy dana osoba, idzie za nią, gdziekolwiek się ona znajduje. Ludziom antyku znane też było pojęcie obywatelstwa, chociaż rozumieli je z pewnością inaczej niż dzisiaj: otóż świat śródziemnomorski w wymiarze politycznym i kulturowym był w istocie światem miast (gr. *πόλις*, łac. *civitas*). Tylko ich mieszkańcy mogli być upodmiotowieni przez lokalnie obowiązujące normy prawne⁶. Prawo obywatelstwa kształtowało zatem wszelkie relacje prawne w aspekcie wewnętrznym (wewnątrz danej społeczności) oraz zewnętrznym. Można powiedzieć, że brak obywatelstwa lub jego utrata były równoznaczne z niebytem prawnym osoby ludzkiej. Apatrydę traktowano jako wyrzutka, kogoś stojącego poza prawem, komu lud danego miasta może najwyżej z łaski okazać swoją gościnność. Sytuacja obywatela obcej wspólnoty politycznej, przynajmniej w założeniu, też nie była wiele lepsza. U Cycerona odnajdujemy stwierdzenie, że nie jest czymś właściwym, aby nieobywatel korzystał z praw, które przysługują tylko obywatelom⁷, zarazem ten sam autor uważał jednak za uzasadnione – raczej z powodów etycznych i prawnonaturalnych niż z uwagi na jakiś nakaz prawa pozytywnego – przyznanie cudzoziemcom niektórych praw i korzyści, ale nie zdolności prawnej w ogóle⁸.

⁵ W literaturze polskiej używa się także terminu „zasada personalizmu prawa”, który jednak należy odrzucić zarówno z uwagi na konotacje pozaprawne (personalizm jako jeden z nurtów w ramach filozofii), jak i dlatego, że nie stanowi on właściwego odpowiednika słów figurujących w zasobach leksykalnych innych języków prawnych (niem. *Personalitätssprinzip*, fr. *principe de personnalité*).

⁶ Należy jednak zastrzec, że nie dotyczyło to wszystkich mieszkańców miasta – w starożytnej Grecji zjawiskiem zupełnie typowym było nadanie pełni praw, zwłaszcza politycznych, jedynie przedstawicielom arystokracji, zaś dopiero potem były one powoli rozszerzane – zwłaszcza w Atenach – na inne warstwy wolnej ludności; zob. K. Trzciński, *Obywatelstwo w Europie. Idea i jej wyraz formalny w perspektywie historycznej*, SE 2002, nr 2, s. 46–47; zob. także *idem*, *Obywatelstwo w Europie. Z dziejów idei i instytucji*, Warszawa 2006, s. 21 i n.

⁷ A. Świętoń, *Obywatelstwo rzymskie* (w:) A. Jurewicz, *Rzymskie prawo publiczne. Wybrane zagadnienia*, Olsztyn 2011, s. 99–100.

⁸ Cicero, *De officiis*, 3.11.47, powołując za: A. Świętoń, *Obywatelstwo rzymskie...*, s. 100.

Warto przy tej okazji zauważyć, iż sama nazwa rzymskiego prawa prywatnego: *ius civile* („prawo obywatelskie”) odzwierciedlała pewne elementarne założenie dotyczące przestrzennego zasięgu obowiązywania i stosowania norm prawa prywatnego w starożytności. Było ono stanowione i stosowane tylko w odniesieniu do członków konkretnej wspólnoty. Zasada personalności nie stanowiła treści żadnej normy bezwzględnie obowiązującej w naszym współczesnym rozumieniu, lecz odzwierciedlała po prostu ówczesny sposób postrzegania rzeczywistości społecznej i prawnej. Dla ludzi antyku nie mogło mieć znaczenia prawo inne niż własne; osoby należące do innych jednostek politycznych teoretycznie nie posiadały poza ich granicami żadnych praw podmiotowych ani nie mogły żądać ochrony prawnej (choć oczywiście w praktyce czyniono pewne odstępstwa od tej zasady)⁹. W dość dużym uproszczeniu można więc powiedzieć, że każdy członek pewnej społeczności podlegał jej prawom, dzięki czemu – w granicach swojej ojczyzny – mógł on nabywać prawa i obowiązki o charakterze cywilnoprawnym. Prawo personalne było jednym z atrybutów danej osoby, na który nie oddziaływała prosta zmiana miejsca zamieszkania lub przebywania¹⁰. Natomiast na terytorium obcej *polis* cudzoziemiec był pozbawiony statusu prawnego innego niż ten, który ewentualnie zgodziła się mu przyznać tamtejsza władza. Już samo przyznanie praw podmiotowych cudzoziemcowi traktowano w starożytności jako przywilej, a wręcz akt ściśle polityczny, zależny od aliansów między władcami, konfederacji, stanu wojny oraz pokoju¹¹.

Opisywane tutaj założenia w znacznej mierze odpowiadają stanowi rzeczy istniejącemu zarówno w państwach-miastach greckich, jak i – pomimo wszelkich różnic historycznych – prawu obowiązującemu w Imperium Rzymskim¹². Prawo prywatne Rzymu składało się z *ius civile*, właściwego tylko obywatelom rzymskim¹³, oraz prawa powszech-

⁹ Szerzej na temat stopniowego rozwoju zasady personalizmu w antycznym prawie greckim i hellenistycznym zob. H. Lewand, *Conflicts de lois dans le monde grec et romain*, cz. I, RCDIP 1968, nr 1, vol. 57, s. 419 i n.

¹⁰ W. Rozwadowski, *Prawo rzymskie. Zarys wykładu wraz z wyborem źródeł*, Warszawa 1991, s. 24, 29; F.K. von Savigny, *System des heutigen...*, s. 76.

¹¹ L. von Bar, *Theorie und Praxis des internationalen Privatrechts*, Hannover 1889, s. 17–18.

¹² M. Kaser, *Das römische Privatrecht, Erster Abschnitt: Das altrömische, das vor-klassische und klassische Recht*, München 1971, s. 32, 214.

¹³ Dla uproszczenia mowa jest tutaj o prawie rzymskim jako porządku normatywnym *civitas Romana*. Zarazem w ramach Imperium Rzymskiego jako państwa istniało

Mateusz Pilich – doktor nauk prawnych, adiunkt w Katedrze Międzynarodowego Prawa Prywatnego i Handlowego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego; członek Biura Studiów i Analiz Sądu Najwyższego; stypendysta Instytutu Maxa Plancka ds. Prawa Porównawczego i Prawa Międzynarodowego Prywatnego w Hamburgu; ukończył aplikację sądową; autor publikacji z zakresu prawa kolizyjnego, postępowania cywilnego oraz prawa porównawczego.

■ Monografia stanowi kompleksowe opracowanie tematyki obywatelstwa w prawie prywatnym międzynarodowym. Książka opisuje strukturę norm kolizyjnych prawa prywatnego międzynarodowego wskazujących prawo ojczyście, umożliwia rozwiązanie problemów zmiany obywatelstwa jako elementu decydującego o właściwości prawa np. w sprawach spadkowych czy małżeńskich, ułatwia rozstrzygnięcie o właściwym prawie ojczyście w razie tzw. wielopaństwowości, poddaje analizie zagadnienie ustalenia łącznika obywatelstwa. W opracowaniu zawarto krytyczną analizę dorobku doktryny oraz orzeczeń polskich, zagranicznych i europejskich z zakresu obywatelstwa w prawie prywatnym międzynarodowym. Jest to istotna pozycja literatury z zakresu prawa prywatnego międzynarodowego o walorach nie tylko naukowych, lecz także praktycznych.

■ Publikacja przeznaczona jest dla sędziów (zwłaszcza wydziałów cywilnych) oraz pracowników administracji centralnej. Będzie przydatna adwokatom i radcom prawnym w sprawach sądowych, w których występuje element obywatelstwa osoby, a także notariuszom przy sporządzaniu czynności notarialnych z udziałem cudzoziemców. Zainteresuje również studentów, pracowników naukowych oraz inwestorów zagranicznych.

ISSN 1897-4392
ISBN 978-83-264-3500-3

9 788326 435003

Cena 119 zł
(w tym 5% VAT)

Zamówienia:

infolinia 801 04 45 45, fax 22 535 80 01
zamowienia.książki@wolterskluwer.pl
www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

9 788326 435003 W01P01